

Косигіна А. Є.,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)

УДК 349.6(477):581.526.42

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАЛІСІВ В УКРАЇНІ

У даній статті автор описує проблематику забезпечення правової охорони пралісів як рідкісного різновиду лісів. Роз'яснено походження терміну, основні властивості та законодавче урегулювання. Запропоновано шляхи виправлення існуючої ситуації за допомогою підвищення знань населення про праліси, більш розгалуженого правового урегулювання цього питання. Визначено цінність для України пралісів як частини лісового фонду та наголошено саме на важливості їх збереження за допомогою внесення змін у законодавство.

Ключові слова: правова охорона пралісів, праліси, лісовий фонд України, Лісовий кодекс України, квазіпраліс.

Anastasia Kosygina. Problems of Legal Protection of Virgin Forests in Ukraine. – Article.

In this article author describes the problem of ensuring the legal protection of virgin forests as a rare species of forests. The origin of the term, the main properties and the legal regulation are determined. The ways of correction of the existing situation with the help of raising the knowledge of the population about virgin forests, and more extensive legal settlement of this issue are proposed. The value of virgin forests as a part of the forest fund for Ukraine is highlighted and it is emphasized on the importance of their preservation by means of amending the legislation.

Keywords: legal protection of virgin forests, virgin forests, forest fund of Ukraine, Forest Code of Ukraine, Quasipralis.

Косыгина А. Е. Проблемы правовой охраны пралесов в Украине. – Стаття.

В данной статье автор описывает проблематику обеспечения правовой охраны пралесов как редкой разновидности лесов. Объяснено происхождение термина, основные особенности и законодательное регулирование. Предложены пути исправления возникшей ситуации с помощью повышения уровня знаний населения о пралесах, более разветвленного правового урегулирования этого вопроса. Определена ценность для Украины пралесов как части лесного фонда и отмечена важность их сохранения с помощью внесения изменений в законодательство.

Ключевые слова: правовая охрана пралесов, пралесы, лесной фонд Украины, Лесной кодекс Украины, квазипралес.

Українське суспільство наразі проходить складний етап реформування, тому першочерговими завданнями вважаються складні політичні, соціальні та економічні зміни, котрі, власне, повинні перевести державу на вищий щабель розвитку та зміцнити авторитет на міжнародній арені. Проте, в гонитві за цим, дуже мало уваги приділяється дійсно важливим аспектам – переробці сміття, забрудненню водоймищ, вирубці надзвичайно цінних пралісів. Насправді цей список дуже довгий.

Враховуючи існуючу екологічну та економічну ситуацію, саме зазначена тема є найбільш гострою і актуальною для обговорення. Це підтверджується і тим, що ЗМІ доволі часто порушують питання збереження лісового фонду України, роблячи акцент на відповідальності держави за екосистему.

Праліси є рідкісними в помірній зоні Європи через тривале лісокористування та високу густоту населення. Розкидані релікти первісних лісів трапляються на віддалених ділянках, гірських територіях та заболочених угіддях, особливо на Балканах, в Альпійському та Карпатському географічних регіонах.

Враховуючи багатогранне науково-природниче та практичне значення пралісових екосистем, для їх вивчення та охорони на Лісовому Конгресі *IUFRO* в Мюнхені (1976 р.) було створено спеціальну організаційну структуру «Праліс» (*Urwald*). Цьому питанню була приділена належна увага на Міжнародному Конгресі *IUFRO* з букових лісів у Львові (1995 р.), на Міжнародному лісовому Конгресі у Фінляндії (1996 р.), на Лісових форумах Міжнародної організації «*Pro Silva*» у Голландії (1997 р.) та Німеччині (2008 р.). Питання збереження природних лісів помірної зони Європи та їх значення для оптимізації лісового господарства розглядалося також на Міжнародній конференції

з природних лісів Європи у Закарпатті (2003 р.), де ще збереглися праліси на значній площі в системі природно-заповідного фонду.

У 2006–2007 роках Голландське королівське товариство охорони природи разом з Карпатським біосферним заповідником реалізувало окремий проект в Закарпатській області «Праліси Закарпаття як ядрові зони Всеєвропейської екологічної мережі» (2006–2007 рр.) в рамках Міжнародної програми *BBI-MATRA* за фінансової підтримки уряду Нідерландів. Підсумком досліджень було встановлення площ пралісів і перестійних лісів Закарпаття – понад 61,1 тис. га. Географічно вони приурочені до гірського масиву Полонинського та Свидовецького хребтів і до гірського масиву Горган, Чорногори та Мармароші. Найменше їх у Вулканічних Карпатах.

У сучасних економічних умовах для пралісів Карпат існує чимало можливих загроз – будівництво туристичних центрів і автомобільних доріг поблизу пралісів, пошкодження деревостанів внаслідок забруднення атмосферного повітря, зміна клімату, значне поширення шкідників або хвороб лісу (особливо реальна загроза масового поширення короїдів), зростає небезпека лісових пожеж, надмірне рекреаційне навантаження та випас овець, що можуть зумовити дигресію пралісових екосистем і призвести до зменшення видової різноманітності флори та фауни. Саме тому значущою є саме правова охорона пралісів та регламентація вчинення таких дій на благо екологічної рівноваги в Україні.

Багато вітчизняних і зарубіжних науковців вказують на неопінене значення пралісових екосистем. Але, на жаль, площі цих осередків дикої природи є незначними і вони потребують особливої державної охорони. Для того, щоб забезпечити надійну охорону пралісів потрібно насамперед здійснити індивідуалізацію та інвентаризацію цих унікальних лісових екосистем.

Метою цього дослідження є аналіз поняття пралісів, дослідження сучасних правових положень щодо їх охорони в Україні та, враховуючи досягнення сучасної еколого-правової теорії та практики охорони лісових екосистем, вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства в цій сфері, що має підвищити ефективність заходів для збереження цих особливо цінних природних об'єктів.

Проблеми використання та охорони лісів висвітлювались в роботах таких вчених, як О. І. Крассов, Г. Н. Полянська, І. І. Каракаш, П. Д. Завірюха, О. П. Чопик, В. Г. Коліщук, Я. О. Довганич, Д. Д. Сухарюк, Р. Тіннер, Т. П. Єгорова та інших.

Поняття «праліси» є новелою для національного законодавства. То що ж таке праліси і чому важливо їх зберегти? Праліси – унікальні недоторкані ліси, які існують і розвиваються без втручання людини. Завдяки цьому вони мають високу життєздатність, стійкість та відіграють надзвичайно важливі екосистемні ролі (регулювання клімату, очищення води, утримання вуглецю, збереження раритетного біорізноманіття, виняткові естетичні та екоосвітні цінності тощо), котрі господарські ліси не можуть відтворити. В той же час – це ліси, які після пошкодження неможливо виростити з нуля. На сьогоднішній день їх значною мірою знищено. У Європі залишки пралісів збереглися лише у Карпатах, на Балканах і північній Росії.

Законодавчо поняття пралісів не є чітко регламентованим. Це пояснюється тим, що до недавнього часу дана тема врегульовувалась загальними нормами лісового законодавства, не виділяючи праліси як окрему частину лісового фонду України. Ситуація дещо змінилася після прийняття Закону України від 23 травня 2017 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат», яким у правовий простір були введені поняття природних лісів, пралісів та квазіпралісів [5]. Проте, дані норми є більш описовими, аніж юридично конкретними, та не дають чіткого розуміння, що ж собою являють праліси, і чому вони настільки важливі для збереження. Так, наприклад, стаття 1 Лісового кодексу України містить наступний текст: «Праліси (пралісові екосистеми) – споконвічний, стародавній ліс (природні лісові екосистеми), що сформувався природним шляхом і в ході розвитку не зазнав безпосереднього антропогенного впливу» [1].

Усі виділені праліси зараховують до категорії лісів природоохоронного, наукового, історично-культурного призначення, а також виділяються в особливо захисні лісові ділянки.

Наявність пралісів на певній території є підставою для оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду України – пралісовою пам'яткою природи. Визначення належності лісових територій до пралісів здійснюється за спеціальною методикою, яка розробляється і затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища» [1].

Варто відмітити, що спеціальна методика належності лісових територій до пралісів, знаходиться в стані законодавчого закріплення, оскільки вже існує проект наказу Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Методики визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів» від 31.01.2018 р. [2].

Тут постає питання такого характеру: яким чином здійснювалось визначення належності лісових пралісів на протязі усього цього часу та якими актами законодавства охоронялись такі цінні ресурси природно-заповідного фонду? Відповідно до згаданого законопроекту – жодними. Лише з моменту внесення змін було визнано законодавчо існування терміну «праліс» та усунуто прогалини з питань охорони, визначення та іншого.

Власне, чим же є сам праліс? Як зазначалось вище праліс – це споконвічний, стародавній ліс (природні лісові екосистеми), що сформувався природним шляхом і в ході розвитку не зазнав безпосереднього антропогенного впливу. Також згадується і термін «квазіпраліс», що наголошує на тому, що це – умовно пралісові екосистеми, в яких відбувся незначний тимчасовий антропогенний вплив, що не змінив природної структури лісостанів і при припиненні якого натуральний стан екосистем повністю відтворюється протягом короткого періоду [1].

Слід зазначити, що позначення терміну «праліс» детальніше подано у звіті Конференції Міністрів лісового господарства Європи (MCFPE) у 1996 р. За її рішенням, пралісом називають лісовий масив, який практично не зазнавав людського втручання, і у своїй структурі та динаміці демонструє природний розвиток, причому його ґрунти, клімат, флора, фауна й життєві процеси не зруйновані, не змінені через лісокористування, випас худоби або інший безпосередній чи опосередкований вплив людини».

Достатньо важливо помічати різницю між цією групою лісів та іншими, наприклад, старовіковими, природними. Лісовий кодекс дає визначення, що до природних лісів належать такі ліси (лісові екосистеми), в яких локально і тимчасово проявився антропогенний вплив, але він не змінив ценотичної структури фітоценозів, і тому природні лісові екосистеми здатні протягом короткого часу регенеруватися (відновитися) природним шляхом до стану пралісових екосистем. Тобто, вони фактично відрізняються від пралісів швидкістю регенерації та рівнем людського втручання [1].

Таким чином, якщо порівнювати та виділяти найбільш характерні ознаки для пралісів, як різновидів лісів в порівнянні з попередніми, то вони зводяться до наступних:

- відсутність людського впливу як під час зародження, так і під час розвитку (для квазіпралісів це незначне людське втручання);
- самостійне формування;
- стародавність (тобто тривале і давнє походження).

Пралісів і близьких до них старовікових лісів в Україні залишилося не так багато – близько 80 тис. га (загальна площа лісів України – понад 10 млн га). В Карпатах наразі достеменно встановлено існування майже 48 тис. га пралісів і ще близько 35 тис. га ділянок перевіряються як потенційні праліси чи старовікові ліси. Близько 30 тис. га виявлених пралісів та старовікових лісів перебувають у межах природно-заповідних об'єктів та охороняються законом, частина з них належить до об'єкту всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та старовікові ліси Німеччини». Решта – окремими ділянками розпошені серед експлуатаційних лісів. Майбутнє залишків унікальної природної спадщини, в першу чергу тих пралісів, які не входять до складу природно-заповідних об'єктів, знаходяться під загрозою знищення. Відповідно до даних проекту «Збереження карпатських пралісів» на серпень 2014 року, із 16 тис. га обстежених в рамках проекту ділянок цих лісів серед експлуатаційних лісонасаджень, лише 12 тис. га зберегли критерії пралісів, а останні 4 тис. га (тобто третина) були зруйновані господарською діяльністю.

Типовим прикладом українських пралісів є букові праліси Карпат – перший природний об'єкт України, що потрапив до списку Світової природної спадщини ЮНЕСКО, який налічує 191 об'єкт. У пралісах Карпат відбувається природне поновлення різних деревних порід, а це забезпечує формування переважно різновікових деревостанів.

Як зазначалося, в сучасних ринкових умовах для пралісів Карпат існує чимало можливих загроз – будівництво туристичних центрів і автомобільних доріг поблизу пралісів, пошкодження деревостанів внаслідок забруднення атмосферного повітря, зміна клімату можуть спричинити значне поширення шкідників або хвороб лісу (особливо реальна загроза масового поширення короїдів), зростає небезпека лісових пожеж, надмірне рекреаційне навантаження та випас овець можуть зумовити дигресію пралісових екосистем, і призвести до зменшення видової різноманітності флори та фауни. Саме тому,

значущою є саме правова охорона пралісів та регламентація вчинення таких дій на благо пралісів України. Говорячи про це, варто відмітити статтю 391 Лісового кодексу України, яка наголошує: «Праліси, квазіпраліси та природні ліси є національною природною спадщиною України. З метою охорони та збереження пралісів, квазіпралісів та природних лісів у них забороняються всі види рубок, у тому числі санітарні, рубки формування і оздоровлення лісів (крім догляду за лінійними об'єктами та вирубування окремих дерев під час гасіння пожежі), будівництво споруд, прокладання шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, випасання худоби, промислова заготівля недеревинних лісових продуктів, проїзд транспортних засобів (крім доріг загального користування та служби лісової охорони)» [1] Проте, ст. 68 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за знищення чи пошкодження пралісів. Так, там вказано, що порушення вимог з охорони пралісів, правил та інструкцій з відновлення, поліпшення стану і породного складу лісів, а також з використання ресурсів стиглої деревини – тягне за собою накладання штрафу на громадян від п'ятидесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [4]. Очевидно, що сама процедура накладення не буде відрізнятися від накладання штрафів за інші правопорушення.

При вирішенні питання відповідальності за пошкодження таких унікальних лісів варто враховувати вимоги Бернської конвенції та Севільської стратегії ЮНЕСКО щодо біосферних резерватів, резолюції Міністерських конференцій щодо захисту лісів у Європі (Страсбург, 1990; Гельсінкі, 1993; Лісабон, 1998; Відень, 2003; Варшава, 2007), особливо Н1 і Н2 – резолюції щодо охорони лісів і збереження біорізноманіття в Європі. Охорона пралісових об'єктів в Україні також забезпечується на території природно-заповідного фонду. У 1992 р. Конференція ООН з навколишнього природного середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро прийняла Конвенцію про збереження біорізноманіття на нашій планеті. Нею проголошено про збереження не окремих ланок природи, а всіх систем біосфери в глобальному масштабі. У цьому ж році Рада Європи прийняла Конвенцію Європейської екомережі (European Ecological Network) як ідею загальноєвропейської системи охорони природної спадщини Європи. Україна ратифікувала міжнародні угоди, а 21 вересня 2000 р. Верховна Рада

прийняла Закон України «Про загальнодержавну Програму формування національної екологічної мережі України на 2002–2015 рр.». Цією Програмою передбачено поєднання національної екологічної мережі з екологічними мережами сусідніх країн.

Невід’ємним складником діяльності у царині охорони та збереження пралісів має бути освітньо-виховна робота серед місцевого населення і туристів. Її слід спрямовувати на популяризацію знань про значення та природу пралісів, підвищення екологічної освіченості та свідомості громадян. Напрямки і форми цієї діяльності такі:

- повідомлення населення про роль, будову і поширення пралісів;
- доведення до відома громадян нормативно-правових документів щодо охорони пралісів;
- підготовка і розповсюдження друкованої продукції на цю тему;
- організація круглих столів, семінарів, виставок, інформування через засоби масової інформації та ін.

У майбутньому буде зростати вплив місцевих громадських організацій на підвищення рівня екологічної свідомості населення, тобто посилюватиметься громадський контроль за рівнем ведення лісового господарства і природоохоронної роботи. Тому значну увагу потрібно приділяти інформуванню місцевого населення про напрямки, результати і соціальну спрямованість своєї роботи.

Варто також використати досвід ЄС щодо охорони пралісів. Спостерігається значна зацікавленість зарубіжних науковців щодо спільного вивчення українських пралісів. Збільшення потоку туристів і науковців сприяє усвідомленню цінності пралісів місцевими чиновниками, а ,отже, і їх охороні.

Українське законодавство в сфері захисту пралісів є проблематичним, оскільки є достатньо новим і не містить розгорнутих інструкцій. Проблематичним також є вирішення питання з приводу належної охорони такого цінного ресурсу.

Порівняно з попередньою регламентацією, змінюється статус пралісів. Так, Закон України «Про природно-заповідний фонд України» здійснює класифікацію територій та об’єктів природно-заповідного фонду, відповідно до якого за походженням праліси належать до заказників. Таким чином, в ст. 26 цього ж нормативно-правового акту встановлено, що на території заказника забороняються суцільні поступові рубки, мисливство та діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Це охоплює і праліси, які вважаються

частиною заказників. В частині, що встановлює заборону на вирубку пралісів є уточнення стосовно санітарних рубок, видалення захаращеності та неможливості їх проведення на даній території. Таке положення законодавець продублював у статтях 28 та 30 цього ж Закону [3].

Лісовий кодекс України доповнює вищезгадані положення вказівкою про те, що на території пралісів заборонено заготівлю деревини, а також те, що в них не проводяться відновлювальні заходи. Мається на увазі, що такі заходи можуть нашкодити масиву пралісів, перетворюючи їх з унікального природного явища на квазіпраліси, значення яких є меншим. Новелою для цього нормативного акту є також вказівка про те, що в пралісах не проводяться заходи з підвищення продуктивності та поліпшення якісного складу лісів. Тобто такі заходи можуть призвести до порушення законодавства про рослинний світ та природно-заповідні фонди.

У сучасних умовах антропогенного навантаження на ліси і глобальних змін клімату важливо зберегти праліси як осередки незайманої природи, тому актуальним завданням є розроблення концептуальних засад щодо їх збереження. Для забезпечення охорони пралісових екосистем, на нашу думку, треба вжити низку заходів на регіональному, державному і міжнародному рівнях, зокрема:

- створити видову базу лісовпорядкувальних матеріалів про наявні праліси;
- розробити ГІС-карту поширення і меж пралісів;
- сформувавати національну програму збереження біорізноманіття України;
- вдосконалити існуючу нормативно-законодавчу базу України щодо охорони пралісових екосистем;
- встановити адекватну відповідальність за порушення вимог щодо охорони пралісів.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що українське законодавство лише на шляху до вдосконалення в цій сфері, має багато прогалин, не окреслює цілком правової процедури охорони та несення відповідальності за пошкодження чи знищення такої цінної частини лісового фонду, як праліси. Саме тому, більшою мірою варто звертатись за досвідом саме до актів міжнародно-правового врегулювання цих питань та запозичувати ефективно «працюючі» підходи до правової охорони пралісів, а потім удосконалювати чинне законодавство України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лісовий кодекс України, 1994. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/page?text=%EF%F0%E0%EB%B3%F1%E8>
2. Проект наказу Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Методики визначення належності лісових територій до пралісів, квазі-пралісів і природних лісів», 31.01.2018 р. URL: <https://menr.gov.ua/projects/122/>
3. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 23.05.2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2063-19>
6. Методичні вказівки зі статистичної інвентаризації Угольсько-Широколужанського букового пралісу. Версія 1.3 від 30.04.2010 // Рафаела Тіннер, Брігітте Коммармот, Петер Бранг, Урс-Беат Брендлі – Бірменсдорф: Швейцарський федеральний інститут досліджень лісу, снігу і ландшафтів WSL, 2010. 65 с.
7. Гамор Ф. Д., Фейн П., Довганич Я. О., Сухарюк Д. Д., Бедей М. І., Покиньючерда В. Ф. Методичний посібник для виконання робіт у рамках українсько-голландського проекту «Праліси Закарпаття (Україна) як ядрові зони Пан-Європейської екологічної мережі» (Проект ВБИ-МАТРА 2006-2007) // за ред. С.М. Зиман. – Рахів, 2006. 36 с.
8. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Букові праліси та давні букові ліси Європи: проблеми збереження та сталого використання», 16-22 березня 2013 р. – Міністерство екології та природних ресурсів України. 377 ст. URL: https://www.researchgate.net/profile/Zenon_Hamkalo2/publication/268808562_INDIKATORNA_ROL_LABILNOI_ORGANICNOI_RECOVINI_GRUNTU_DLA_OCINKI_STANU_PRIRODNIH_LISIV_ZA_UMOV_GLOBALNOGO_POTEPLINNA/links/547726530cf2778985b0a432/INDIKATORNA-ROL-LABILNOI-ORGANICNOI-RECOVINI-GRUNTU-DLA-OCINKI-STANU-PRIRODNIH-LISIV-ZA-UMOV-GLOBALNOGO-POTEPLINNA.pdf
9. Virgin forests and Forest Reserves in Central and East European countries: History, Present Status and Future Development // Proceedings on the invited lecturers' reports presented at the COST E4 Management Committee and Working groups. Meeting in Ljubljana, Slovenia. 25-28 April, 1998. 183 p. URL: http://www.natura2000.gov.si/uploads/tx_library/Diaci_Virgin_forests_and_forest_reserves_Cost_E4_.pdf

